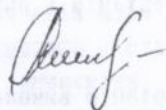

На правах рукопису

ПІЩУЛІНА ОЛЬГА МИКОЛАЇВНА

ЗМІНИ ОРІЄНТАЦІЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ
В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ КУЛЬТУРИ

22.00.06

Соціологія культури, науки та освіти

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата соціологічних наук

Харків - 1996

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00760779 (-)

Дисертація є рукописом

Дисертацію виконано у Харківському державному університеті

Науковий керівник - кандидат філософських наук доцент
Сокурянська Людмила Георгіївна

Офіційні опоненти: - доктор філософських наук, професор
Лозовий Віктор Олексійович
- кандидат філософських наук доцент
Денисенко Ірина Дмитрівна

Провідна організація - Українська фармацевтична академія, м.Харків

Захист відбудеться "4" ^{лютого} січня 1997 р. о 13 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 02.02.06
Харківського державного університету за адресою: 310002,
м.Харків, вул. Мироносицька, 1, соціологічний факультет, ауд. 2-25

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій
бібліотеці Харківського державного університету за адресою: 310077,
майдан Свободи, 4

Автореферат розіслано 3.01 ----- 1997 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філософських наук, доцент

 Чернет І.І.

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ. Соціально-політичні процеси сучасного українського суспільства характеризуються декількома тенденціями. З одного боку, руйнування практично всіх форм спільної людської діяльності, які раніше існували, а з другого – становлення їх нового різноманіття. Нововведення в області економіки, права, політичного улаштування, інших сфер невпізнанно змінили суспільне життя. Це зумовило серйозні зміни в культурному просторі: злам цінностей, норм, традицій, стереотипів, колишніх стилів мислення та діяльності.

Соціально-критичний настрій філософів, політологів, соціологів розповсюджується в масовій свідомості, яка тепер починає засвоювати теми кризи цінностей індустріального суспільства. Ми живемо в суспільстві, в якому далеко не все гаразд. Сучасний період характеризується процесом розпаду мотиваційних систем, які притаманні особистості завдяки культурі. Причеплені людині в дитинстві ціннісні структури починають працювати вхолосту. На їх зміну приходять нові орієнтири, детерміновані нарастаючим процесом комерціалізації всіх сфер суспільного життя, що веде до дегуманізації, проникнення ринкового підходу в усе більш глибокі шари суспільної свідомості.

Нові політичні пріоритети спрямовані на формування цілком обумовленого типу людської особистості, відкрито орієнтованої не тільки на цінності "вільного підприємництва", але також влади і престижу. Відбулося, таким чином, деяке культурне зміщення. Тому зараз, як ніколи, необхідно зважати на те, що характер соціальних процесів непрямолінійний та неоднозначний. З одного боку, іде процес індивідуалізації особистості, а з другого – культурний плюралізм вводить у сферу взаємодії людей нові відносини.

Наше суспільство знаходиться на етапі переходу до нового типу соціальних відносин. Цей перехід здійснюється в кризових умовах, які носять тотальний соціокультурний характер. У свідомості громадян криза суспільства насамперед має прояв у кризі ідентичності. При цьому виявляється відсутність внутрішніх механізмів само-розв'язання цієї кризи, що робить її затяжною і патологічною.

Можна сміливо стверджувати, що крах соціально-класової структури, яка існувала раніше, подіє як каталізатор на різноманітні види політичної, економічної, соціальної діяльності і, отже, на

поведінку особистості.

Суспільство не існує ізольовано, в замкнутому просторі, воно зазнає впливу і взаємопроникнення інших культур. Процес трансформації суспільних відносин, що відбувається під впливом інтеграційних процесів, процесів взаємодії різних культур, змінює також і їх характер. Змінюється і характер цілей, котрі стоять перед суспільством, що, в тому числі, приводить до змін орієнтації поведінки особистості. Все це відбувається на фоні зростання тенденцій глобалізації та універсалізації культури.

Природньо, що становлення особистості в нашому суспільстві не позбавлено деяких особливостей, тому що цей процес проходить в умовах суперечливих, кризових форм існування соціуму, реорганізації і становлення соціальної структури, зміни цілепокладачих установок. Встановлено, що в суспільствах диференційованих і особливо динамічних зразки людського мислення і поведінки постійно підлягають змінам.

Процеси трансформації культури насамперед проявляються в ті часи, коли розгортаються значні революційні зміни. У відносно стабільні епохи, в періоди повільних перетворень культурні зміни менш очевидні. Різноманітність, складність, мала передбаченість нових соціальних інститутів, систем і структур народжує нові проблеми і вимоги до методології та інструментарію соціологів, до характеру пізнання соціальної реальності. Засоби розв'язання нових проблем повинні відповідати складності сучасного життя, бути орієнтованими на використання в умовах високої невизначеності і динамічності ситуацій, сприяти усуненню відчуження й дезінтеграції людей, а також виробленню і становленню нових продуктивних засобів їх життєдіяльності. Щоб вирішити ці завдання, потрібен новий стиль мислення, нові засоби організації професійної діяльності.

Кожна цілісність має характеристиками і якостями, які притаманні тільки їй. Соціум як інтегральний феномен також має характерні інтегральні характеристики, в тому числі соціокультурні. Їх дослідження, аналіз та подальший облік у практиці є одним з етапів самосвідомості, який веде до цілеспрямованого самовдосконалення й оптимального розвитку.

Актуальність теми дисертаційної роботи полягає в тому, що сучасні соціологічні дослідження повинні бути спрямованими на вивчення глибинних змін, які відбуваються як в соціокультурній сист-

емі в цілому, так і в становленні особистості, її мотиваційних систем і механізмів діяльності.

СТУПІНЬ НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ. Дослідження моделей поведінки особи має комплексний характер. Його актуальність обумовлена необхідністю пояснення кризи життєвих цінностей на етапі трансформації культури, потреб осмислення нових моделей поведінки і типів ідентифікації особи. Вітчизняні дослідники присвятили аналізу цієї проблеми велику кількість робіт. В центрі їх уваги знаходяться проблеми змістопокладання життєвого шляху, образу і стилю життя, культури особи, її самореалізації і життєтворчості. Особливо треба відзначити концепції життєвих планів, розроблену в зв'язку з вивченням проблем вклучення молоді в соціальну структуру (М.М.Руткевич, М.Х.Тітма, З.А.Саар, Г.О.Чередниченко, В.М.Шубкін), диспозиційну теорію особистості (В.О.Ядов), концепції цілеспрямованої поведінки особи (З.М.Коршева, Н.Ф.Наумова), соціологічні дослідження життєвих цінностей (М.М.Лапін). Великий внесок у дослідження проблем особи внесли вчені Харківського університету, зокрема, О.О.Якуба (вивчення проблем соціальної активності особи), В.С.Бакіров (дослідження цінносної свідомості особистості) та інші.

У сучасній соціології важливим об'єктом макросоціального аналізу є цивілізації і зв'язки між ними. Розпочинаються спроби не тільки досліджувати окремі суспільства, але й доповнювати цей аналіз на міксоціетальному рівні вивченням деяких моделей динамічної взаємодії, які виявляються в переміщенні народів, міграціях, торгових зв'язках, культурних та релігійних рухах.

Знайомство з літературою з проблем співвідношення культури та соціальної діяльності показує, що в численних працях з цих питань відкидається спрощений еволюційний підхід і критикуються ранні концепції модернізації і конвергенції індустріальних суспільств. (М.Чешков, Е.Гідденс, К.Россі, К.Леві-Стросс та ін.).

В західній науці широко відомі концепції життєвих траєкторій, простору, прикладних методів дослідження поведінки особистості (проективні, біографічні), концепції стратегічної дії, рольової теорії (Г.Бергер).

У той же час є традиція соціологічного мислення, яка майже не використовується при аналізі трансформаційних процесів, хоча дає для цього багатий концептуальний апарат. Це теорія символічного інтеракціонізму Дж.Міда (його концепція "taking role of the other"

може розглядатися як мікросоціологічна трактовка процесу інсценування), а також концепції соціальної феноменології Б.Глейзера, А. Стросса, І.Гофмана та ін. Крім того існує ряд тенденцій в області соціології культури, які розвиваються в тому ж напрямку.

В соціально-філософському плані ідентифікаційний характер сучасної культури описаний у різноманітних категоріях "постмодерну".

Соціологічні дослідження міжкультурних контактів почалися не так давно (близько 10 років тому), їх теоретичне обґрунтування перебуває на початковій стадії, що дозволило М.Чешкову визначити ситуацію в цій галузі як апарадигмальну. В силу цього виникає потреба уточнення базових концепцій, які дозволяють кваліфікувати культуру і міжкультурні взаємодії як світові феномени, звертаючись тим самим до глобального контексту проблеми.

Аспект культури, що розглядається в даній роботі, торкається такого об'єктивного фактора, який характеризує, на наш погляд, сучасний етап історико-культурного розвитку, як орієнтація поведінки. Серед індивідуально-особистосних показників, які дозволяють діагностувати стан і прогнозувати розвиток всієї суспільної системи, безперечно важливими є основні механізми становлення особистості майбутнього фахівця в сучасних умовах. До таких механізмів можна віднести елементи цілеполягання і ціледосягнення, а також ціннісні орієнтації суб'єктів соціальної діяльності. Серед останніх нашу увагу перш за все привернули соціально-політичні, економічні, національно-державні, загальноетичні орієнтації, міжпоколінні традиції і т.п.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета роботи: на основі вивчення змін орієнтацій поведінки студентів, які відбуваються під впливом трансформації соціокультурної системи, дослідити умови, які перш за все детермінують зміни установки поведінки, їх роль в процесі адаптації особи до життєдіяльності в суспільстві, що змінюється.

Соціологічний підхід до вивчення моделей поведінки особи передбачає, в тому числі, дослідження процесів інституціоналізації нових суспільних структур та відносин, а також механізмів впливу цих процесів на формування ціннісної парадигми особистості. Такий аналіз містить в собі наступні аспекти:

- виявлення типових зразків і форм поведінки, інституціонально закріплених і регульованих за допомогою узгоджених норм;
- аналіз процесу інституціоналізації моделей поведінки з точки зору механізмів їх виникнення, формування, розвитку і зміни, що

описується в термінах ідентифікації, індивідуалізації, адаптації, саморегулювання.

Вивчення трансформації поведінки передбачає відповідне концептуальне і методологічне забезпечення, розробку відповідного апарату понять. З методологічної точки зору слід засвоїти і проектування соціальної поведінки особи в типових ситуаціях.

Для досягнення цих цілей необхідно вирішити такі завдання:

- вивчити існуючі теоретичні підходи до проблем взаємодії культур на сучасному етапі;

- дослідити логіку трансформації соціокультурних процесів;

- дати методологічне обґрунтування вживання категорій "раціональна дія", "цілерациональна поведінка", "цінніснораціональна поведінка", "орієнтація поведінки", які в найбільшій мірі відповідають цілям і завданням вивчення процесів сучасних соціальних перетворень;

- розробити емпіричні індикатори ціле- та цінніснораціонального типів поведінки особистості;

- показати процес зміни цілеорієнтацій особи як результат руху суспільства в напрямку його більшої раціоналізації;

- розкрити специфічні особливості формування особи майбутнього фахівця в політичних, економічних, соціокультурних умовах, які змінюються;

- проаналізувати систему умов, які впливають на зміну цілеорієнтацій особи;

- вивчити ставлення студентської молоді до різноманітних проблем життєдіяльності, професійного самовизначення, духовного розвитку;

- на основі розробленої системи індикаторів і одержаних емпіричних даних виявити співвідношення ціле- і цінніснораціонального типу орієнтацій поведінки студентської молоді;

- обумовити значення раціонального вибору в процесах адаптації особи до нових умов життєдіяльності.

ОБ'ЄКТОМ дисертаційного дослідження є студенти вузів різних профілів навчання.

ПРЕДМЕТ дослідження - зміни орієнтації поведінки сучасного студентства та умови, які детермінують ці зміни в основних сферах його життєдіяльності.

ТЕОРЕТИЧНОЮ ОСНОВОЮ РОБОТИ є праці класиків соціологічної, культурологічної думки, основоположників теорії раціональності М.

Вебера, К.Мангейма, В.Парето, Т.Парсонса, їх ідеї про генеральні напрямки розвитку суспільства.

Важливу роль у вивченні природи явища, що досліджується, мають роботи українських соціологів Є.Головахи, Н.Паніної з проблем української самосвідомості, а також праця Л.Донченко, яка визначила місце України в соціокультурному просторі Європи. Ряд цінних теоретичних положень автор почерпнув із робіт Н.Касьянової з питань зміни характеру культури в сучасних умовах.

ЕМПІРИЧНУ ОСНОВУ РОБОТИ склали результати численних досліджень, які проводилися лабораторією конкретно-соціологічних досліджень соціологічного факультету Харківського державного університету протягом 80-90 р.р., в тому числі дослідної програми "Формування у вузі якостей фахівця ХХІ століття" (керівник програми доц. Сокурнянська Л.Г.), реалізованої з безпосередньою участю автора.

НАУКОВА НОВИЗНА роботи полягає в тому, що:

- розроблен і реалізован методологічний підхід до аналізу динамики орієнтації поведінки студентства під впливом різноманітних культур і глобальних цивілізаційних змін;
- знайдено теоретичне обґрунтування використання поняття орієнтації поведінки особи, розроблена його операціоналізація на емпіричному рівні;
- доведено, що головною умовою, яка впливає на зміни орієнтації поведінки особи є процес трансформації культури, зокрема перехід до нової ціннісної парадигми в соціально-економічній сфері;
- виявлена складна структура процесу поведінки, яка сполучає в собі різноманітні за своїм генезисом і способами виявлення шари і рядоположені типологічні форми, утворення яких пов'язано з паралельним існуванням різних культурних архетипів у суспільстві;
- розроблена система емпіричних індикаторів, які дозволяють зафіксувати складні процеси, що відбуваються в орієнтаціях поведінки, вивчити напрямки цих процесів, виявити наявність теоретично обумовлених типологічних форм;
- вивчена роль зміни цілеорієнтацій майбутніх фахівців у процесі їх адаптації до нових умов життєдіяльності;
- встановлено, що в міру інституціоналізації соціокультурних трансформацій входження особи в реальність, яка ними породжується, супроводжується формування нових чужель, які несуть у собі менший ідеологічний заряд і водночас більший прагматизм у досяг-

ненні цілей, що ставть дедалі вагомійшим елементом адаптаційного механізму поведінки особистості.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ дослідження полягає в тому, що розроблені в роботі методологічні принципи аналізу соціокультурних трансформацій та орієнтацій поведінки можуть бути використані в майбутньому при проведенні конкретно-соціологічних досліджень даної проблеми.

Крім того, теоретичні та емпіричні результати роботи стануть корисними при викладанні таких навчальних курсів, як "Основи соціології", "Соціологія особистості", "Соціологія культури", "Соціологія освіти", "Соціологія молоді" тощо.

АПРОБАЦІЯ РОБОТИ. Основні положення дисертації дістали відбиття в опублікованих роботах. Результати дослідження доповідались:

- на научно-практичеській конференції "Инженерное образование единство технического и гуманитарного образования" (Харьков 1993 г.)
- на Харьковских социологических чтениях 1994, 1995 г.г.
- на научно-практичеській конференції "Глобализация политики в контексте современной политической культуры: опыт и перспективы Восточной Европы" (Харьков, 1996 г.)

Логіка дослідження схематично може бути представлена таким чином: від аналізу глобальних, цивілізаційних змін до аналізу змін, які відбуваються на рівні індивідуальної свідомості та індивідуальної поведінки.

На першому етапі дослідження автор обмислював і аналізував цивілізаційні процеси, які відбуваються в сучасному світі, перш за все процеси глобалізації, універсалізації та взаємодії культур. В результаті осмислення протиріч, які виникають завдяки трансформаційним процесам, автор прийшов до ідеї ступінчатої побудови гіпотез, що дозволило рхчатись від поверхневих гіпотез до гіпотез більш глибоких.

На другому етапі, аналізуючи конкретні сфери життєдіяльності сучасних студентів - майбутніх фахівців, автор сформулював гіпотезу про зміни орієнтації поведінки особи під впливом культурних трансформацій.

Структура дисертації обумовлена логікою дослідження, його предметом, метою та завданнями. Дисертаційна робота включає в себе вступ, 2 розділи, 11 параграфів, висновки та список використаних джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ.

У вступі обґрунтований вибір теми дисертаційного дослідження, характеризується ступінь її розробленості, визначається об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, розкриваються теоретичні джерела, наукова новизна положень, які виносяться на захист.

В першому розділі "Взаємодія культур як умова зміни орієнтації поведінки особи" досліджуються основні тенденції розвитку сучасного суспільства, які виявляються в глобалізації, універсалізації соціальних процесів, що торкаються змін на між-соціальному рівні, а також склад і характер культурної амбівалентності.

Сучасний період характеризується процесом взаємодії і взаємовпливу різних культур, що детермінує зміну орієнтації поведінки особи, яка зараз виявляється перш за все в зміні поведінки в бік більш раціонального вибору.

В §1 "Основні тенденції розвитку сучасного суспільства: глобалізація й універсалізація соціальних змін" на основі аналізу головних тенденцій трансформації сучасного суспільства, які виявляються в змінах всіх основних форм життєдіяльності суспільства: економічної, політичної, соціально-культурної, характеризуються процеси стандартизації, глобалізації і універсалізації культури.

Зміни у принципах економічної організації суспільства ведуть до змін усіх інших форм його життєдіяльності. Сучасні методи комунікації, канали розподілу і споживання інформації все більш використовують знакові символи, які відповідають загальним стандартам і мають універсальне значення. Зміни суспільної організації логічно приводять до зміни ролі освіти в сучасному суспільстві. Суспільству потрібні переважно освічені люди, які володіють складними технічними навичками і спроможні пізнавати і декодувати універсальні значення.

В цілому ми маємо право говорити про трансформації культури, коли на зміну суспільства з "традиційним" типом організації, в якому нормативні системи і ціннісні обґрунтування існують у вигляді свого роду сукупності прецедентів, приходить суспільство індустріального типу і його логічне продовження - суспільство з інформаційним типом соціальної організації.

Все це свідчить про те, що сучасна культура стає всеосяжною, вона операціоналізується і охоплює суспільство в цілому, культура універсалізується. Каналом, через який людина пристосовується до

універсалізованої культури, у тому числі, є освіта, перед усім вища. Наслідки цього надзвичайно важливі. Значення універсальної освіти, необхідність в якій продиктована фундаментальною структурою сучасного суспільства, виходить далеко за межі розширення культурних горизонтів. За своїм характером людська праця стає семантичною. Її невід'ємною частиною стає безособова, вільна від контексту масова комунікація. А це можливо лише тоді, коли всі люди, що включені в цей масовий процес, йдуть за одними й тими ж правилами формулювання і декодування повідомлень.

Суспільство такого типу сприяє розповсюдженню універсальної культури. Це культура, яка підвладна складній системі норм і стандартів. Її розповсюдження потребує підсилення в галузі освіти. Для цієї мети послідовно здійснюється ідеал універсального навчання. У цей же час з'являються протиріччя між спільними тенденціями глобалізації розвитку сучасної культури і становленням творчого неповторного характеру особистості.

Аналіз цих тенденцій необхідний для розуміння можливих шляхів розвитку суспільства, що йде від різноманіття, складності і непередбаченості через взаємодію до нових значень людських цінностей, які стають екзистенціальними і універсальними, а глобальні цінності обертаються як локальні.

2 § "Взаємодія культур у контексті сучасного цивілізаційного процесу" присвячений аналізу взаємодії культур, яка є розпізнавальною характеристикою сучасної епохи. В параграфі підкреслюється, що в межах будь-якого соціуму культура диференційована. Різні культури і субкультури відрізняються набором поведінкових кодів, символів, ціннісних переваг, їх зв'язком одне з одним та їх порівняльними значеннями.

Незважаючи на те, що кожна культура має свій набір традицій поведінки і символічних традицій, норм, цінностей, не можна не визнавати, що процеси взаємодії починають набувати загального характеру.

Реальною ситуацією нашого часу стає одночасність існування різних культур. Відбувається зближення та сполучення різного їх сприйняття: етнографічного, історичного, археологічного, мистецтвознавського, семіотичного. Ідеї взаємодії культур знайшли своє втілення в численних теоріях таких, як: теорія міжкультурних контактів М.Чешкова, теорія рівності і відмінності М.Гефтера, теорії взаємодії цивілізацій А.Тойнбі, теорії "культури практичного диск-

урсу" і трансформацій культури А.Гоулднера та інших.

Ці численні точки зору у кінцевому рахунку зводяться до того, що всі існуючі сучасні культури підлягають взаємному впливу, і не знаходять сьогодні будь-якого суттєвого відхилення від загальносвітового розподілу, кожна культура входить в єдину соціокультурну спілку, хоч, безумовно, має своє соціокультурне "обличчя".

В силу одночасного існування різних культур і їх взаємного впливу виникають і складності соціального самовизначення особистості. Сучасна людина є продуктом активної взаємодії різних культур. За допомогою насамперед засобів масової інформації особа отримує можливість ідентифікувати себе з різними культурами, з різними життєвими просторами. Таким чином, особа включається в глобальну систему соціального простору.

Культурно-історичний перехід до нового типу суспільства супроводжується також зламом соціальних ідентифікацій особи. В дисертаційному дослідженні підкреслюється, що сьогодні людина має бути вихованою у контексті декількох культур одночасно. Отже, сучасна особа належить багатьом культурам і це, безперечно, відбивається на її ідентифікації.

Сьогодні більш можливо, більш вигідно для людини є множинна ідентифікація, коли людина відчуває свою причетність, належність до великої кількості соціальних груп, національних і культурних.

Така ідентифікація дозволяє людині легко адаптуватися в будь-якому культурному середовищі, увібрати в себе все найкраще, що вироблено всім досвідом людства і вносити продуктивний внесок у спільність, з якою людина зв'язує своє майбутнє.

В § 3 "Вплив культурних стереотипів на орієнтацію поведінки особи" доводиться, що існує певна модель поведінки, характерна в даному соціумі одночасно для багатьох людей, які знаходяться в різних життєвих ситуаціях, різної статі, віку, освіти. В роботі стверджується, що така модель - не плід індивідуальних зусиль кожного, а існують спеціальні механізми для її формування і передача від одного покоління до іншого.

В основі людської поведінки лежить набір потреб, інтересів ідей, ціннісних орієнтацій, детермінованих певною культурою. Поява у свідомості будь-якого з цих елементів приводить в рух весь набір якостей особистості, які є імпульсом до більш або менш типової дії. Це можна визначити як соціальний код діяльності відповідної

культури. Цей соціальний код передається від покоління до покоління, транслюється і відтворюється. Він може існувати на невербальному, часто нереклексивному рівні.

Для того, щоб сформувати культуру певного зразка, необхідно замінити ослаблені і зруйновані соціальні зв'язки одного типу зв'язками іншого типу. При цьому колишні соціальні зв'язки зруйнуються не повністю. Як правило, вони продовжують існувати на рівні первинних груп.

В §.4 "Зміна цілеполягання: загальнокультурний і особистосний аспект" розглядається процес зміни цілеполягання в умовах трансформації культури. Зокрема доводиться, що поведінка особи належить до розряду складних феноменів і являє собою сукупність елементів, які взаємодіють на основі прямих та зворотніх зв'язків для досягнення заданих цілей.

Будь-яка культура формує власні архетипи цілеполягання і відповідно ціледосягнення. Ці процеси аналізуються в роботі за допомогою категорії раціональності.

Типологію дій, яка утримує ціле- і цінніснараціональні типи, ввів у науку М.Вебер. Ця типологія утримує ряд конструктів, які одержали в науці назву "ідеальних типів", що описують перехід від дій "природних" (тобто, які здійснюються людиною переважно за традицією, звичаєм) до дій цілеспрямованих, які людина планує і в які вона вкладає певні цілеспрямовані зусилля.

На основі культури традиційного типу була вироблена складна модель, стереотип поведінки, в якому дії людей старанно продумані, передбачені, співвіднесені одне з одним, закріплені за значенням, обов'язковістю, показані на прикладах і закріплені в еталонах. Носій такої культури діє під впливом стереотипу поведінки. Традиційна цінніснараціональна модель поведінки вимагає, щоб при формуванні цілей та виборі засобів їх досягнення дотримувались певні принципи.

За логікою М.Вебера, раціоналізація є генеральним напрямком розвитку людського суспільства. Раціоналізація міститься в становленні особи, яка відповідає сама за себе, становленні, яке людина здійснює власними силами. По відношенню до навколишнього світу особа ставить власні цілі, і ці цілі сконцентровані на неї саму. Раціональність можна уявити і як спосіб мислення, згідно з яким всім існуючим можна оволодіти за допомогою знань та розрахунку.

Таким чином, раціональна дія припускає наявність в людській

свідомості уяви про результат, вибір способів досягнення цього результату, певний ступінь знань та розрахунку. Важливе значення для трактовки раціональності має той факт, що людина змушена постійно робити вибір.

В параграфі відзначено, що сучасні культури зайшли досить далеко на шляху раціоналізації. У поведінці індивідів досить широко відображені всі існуючі типи дій: цілераціональні, цінніснаціональні, афективні, традиційні. Але ми маємо право говорити про переважання, тобто, який тип поведінки більш значущий, більш розповсюджений в тому чи іншому суспільстві.

В §5 "Формування і розвиток особистості в сучасних умовах глобальних і конкретно-соціальних змін" аналізуються особливості формування особистості майбутнього молодого фахівця в умовах сучасного українського суспільства.

В параграфі визначено, що особливість теперішньої ситуації, в якій здійснюється формування сучасного студентства, полягає в тому, що процес цей відбувається в умовах послабленого політичного та ідеологічного пресингу, поширення соціальної самостійності та ініціативи молоді. Він супроводжується переоцінкою цінностей, критичним осмисленням досвіду попередніх поколінь, новими уявленнями про своє професійне майбутнє і майбутнє суспільства.

У 2 розділі "Зміни орієнтації поведінки майбутніх фахівців в основних сферах життєдіяльності" здійснюється спроба реконструювати різноманітні моделі поведінки майбутніх фахівців в основних сферах життєдіяльності. В першому параграфі наводиться програма конкретно-соціологічного дослідження, де формулюються гіпотези щодо єдності процесів трансформації культури і зміни орієнтації поведінки особистості.

В §2 "Професійне самовизначення сучасних студентів: перехід до цілераціональної моделі поведінки" розглядаються чисельні питання, пов'язані з вибором вищої освіти як фактором формування стратегічних цілей особистості. Згідно Ф.Уильямсу і Ф.Мостелеру, освіта народжує, завдяки більш послідовному навчанню, прагнення дотримуватись деяких соціальних стереотипів.

Система освіти сприяє раціоналізації поведінки особистості. З одного боку, виховується конформізм, згуртованість, наслідування звичаям, традиціям, а з другого боку, формуються якості індивідуальності і незалежності особистості. Освіта також сприяє формуванню соціально активного типу особистості з незалежним мисленням.

Вона становить собою головний канал передачі пануючих у суспільстві цінностей.

Отримані нами емпіричні дані свідчать про те, що сучасних студентів характеризує значно більша, ніж раніше, соціальна і професійна мобільність. Необхідність адаптації до нових принципів життєдіяльності, злам традиційного стилю поведінки змушує особистість крокувати "в ногу" зі змінами в суспільстві. Це знайшло відображення як в конкурсній напрузі на факультети та вузи, які готують спеціалістів з престижних фахів, так і в зміні орієнтацій у сфері освіти та майбутньої професійної діяльності. Зокрема в останніх превалюють цінності матеріального достатку, кар'єри та престижу.

В §3 "Деякі особливості соціально-економічної свідомості і поведінки сучасного студентства" розглядається залежність поведінки від соціальної і індивідуальної життєвої стратегії. Сама по собі така залежність підсилює раціональність, адекватність соціальної поведінки людини. Великий діапазон раціональності-іраціональності, характерний для суспільства, що трансформується, робить раціональність надзвичайно важливою характеристикою соціальної поведінки.

Аналіз стану соціально-економічної свідомості і поведінки студентів виявляє ряд різноманітних раціональностей і самодостатніх форм існування і розвитку діяльності сучасної людини. Зокрема, як свідчать результати декількох останніх досліджень (1991 - 1996 р.р.), серед студентів найбільш популярними залишаються методи ринкового регулювання економіки. Їх орієнтації сьогодні більш проринкові в порівнянні з представниками інших прошарків населення. Наслідки переходу до ринкової економіки студенти сприймають достатньо оптимістично. Їх приваблюють можливості для розвитку підприємництва, творчості, ініціативи. Наші респонденти виявилися більш прагматичними, ніж їх попередники (студенти 80-х років), вони відчували переваги діяльності нових господарських структур. Важливою умовою проринкових орієнтацій студентства, як доводять матеріали здійсненого нами дослідження, є безпосередня участь значної частини наших респондентів в наявних ринкових структурах.

В § 4 "Сучасні етно-політичні процеси і етно-політична ідентифікація особистості" доводиться, що узагальненим показником соціальної адаптації молоді людини до змін, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, є її етно-політична ідентифікація-

ія. Цей показник дозволив нам визначити, і роль майбутнього фахівця в реформуванні суспільства, його участь у будівництві молододі української держави.

Актуальною, на наш погляд, є проблема розвитку політичної активності студентів. Адже ставлення до влади є питання не стільки політики, скільки життєвого самовизначення. Дослідження показало високий рівень недовіри до влади у студентства, відсутність особистосної відповідальності в оцінках своєї ролі в політичній сфері. Це дає нам можливість говорити про сучасних студентів як політичних утриманців. Їх аполітичність ми вважаємо наслідком, в тому числі, цілераціональної поведінки, більшої спрямованості на дії в економічній, а не в політичній сфері.

Національна ідентифікація особистості під впливом соціальних, культурних та інших факторів зазнає сьогодні значної еволюції. Отримані нами результати свідчать про те, що лише менш третини опитуваних відчують себе громадянами незалежної української держави. Сьогодні національна ідентифікація не є переважною у свідомості. Фіксується направленість свідомості в бік універсальних форм кооперації: з колегами, професійною групою, тими, хто має спільні світоглядні позиції. У свідомості студентства недостатньо чітко виражені етнічні і політичні ідентифікації. В пошуках національної ідентичності велику роль повинна зіграти культурна ідентифікація, тобто специфічні духовні цінності, норми, традиції тощо.

Аналізові еволюції ціннісної парадигми присвячений наступний параграф дослідження. Порівняльний аналіз ціннісних орієнтацій молоді показав, що ціннісний профіль свідомості студентства є достатньо стійким і незмінним. Традиційними, стійкими у свідомості української молоді є цінності, пов'язані з родинно-побутовою сферою, коханням, добропорядними відносинами з оточуючими, тобто етичні цінності, котрі не так просто зруйнувати і замінити новими. Постійність рис і пріоритетів у свідомості нашого народу наближує наше суспільство до суспільства традиційного типу в плані збереження деяких основоположних характеристик поведінки. Тому про зруйнування культури, насамперед системи цінностей треба говорити обережно, вважаючи, що у свідомості наявні стійкі утворення, що не піддаються швидкій трансформації.

В §6 "Соціальна ідентифікація молодого покоління (семантичний аналіз)" здійснена спроба семантичного аналізу ідентифікацій осо-

бистості. З його допомогою досліджується культурний і соціальний фон змін, що відбуваються, а також інтерпретуються стереотипні уявлення про соціальні цінності та ролі.

Можливість семантичного аналізу була отримана, завдяки зверненню до відповідей респондентів на відкрите питання стосовно головних якостей різних поколінь, в тому числі покоління своїх однокласників. Звернення до якісного аналізу соціологічної інформації поглибило наші уявлення про соціальну ідентифікацію студентства. Так, було встановлено, що елементи самоопису співвідносяться з уявленнями студентів про бажані цінності та їх співвідношення один до одного. Семантичні ряди, якими студенти характеризують своє покоління, свідчать про те, що в умовах суспільства, яке трансформується, взаємодія поколінь як один із факторів соціалізації особистості перестає відігравати головну роль. Соціальна ідентифікація особи перш за все обумовлюється факторами, які з'явилися внаслідок існуючої зараз культурної амбівалентності. Насамперед це розширення інформаційного простору, що сприяє універсалізації поведінкової парадигми особистості, зокрема її спрямованості на цілераціональну модель.

В ЗАКЛЮЧЕННІ дисертації дається висновок дослідження, в тому числі про механізми зміни орієнтації поведінки студентства в умовах трансформації культури.

Основні положення дисертаційної роботи відображені в публікаціях:

1. К вопросу о нравственных перспективах человека. Интеллигенция - культура - гуманизм. Сборник научных работ аспирантов Харьковского университета. - Харьков, "Основа", 1993, с. 54-62

2. Нравственно-эстетическое воспитание в системе вузовского образования. - Тезисы межвузовской научно-практической конференции "Инженерное образование - единство технического и гуманитарного образования". - Харьков, 1993, с. 104-105

3. Дифференциация общественного положения молодежи. - Тезисы научно-практической конференции "Социальная защита молодежи: состояние, проблемы и пути решения". - Харьков, 1993, с. 115-117

4. Трансформация культуры и изменение социального стереотипа в современном обществе. - Харьковские социологические чтения - 95, Харьков 1995 с. 14-16

5. Социальные стереотипы в самоописаниях студенчества. - Ма-

териалы научно-практической конференции "Глобализация политики в контексте современной политической культуры: опыт и перспективы Восточной Европы". - Харьков, 1996, с. 27-28

Пищулина О.Н. Изменение поведенческой ориентации личности в условиях трансформации культуры.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.06 - социология культуры, науки, образования. Харьковский государственный университет, 1996.

Диссертация представлена в виде рукописи, рассматривает аспект культуры, характеризующий такой этап историко-культурного развития, как поведенческая ориентация. Сегодня формирование личности происходит в сложных, кризисных условиях существования общества. Этот кризис проходит на фоне процессов глобализации, универсализации и взаимодействия различных культур. Среди индивидуально-личностных показателей, которые позволяют диагностировать ситуацию и прогнозировать развитие всей социальной системы, безусловно, важным является механизм становления личности будущего специалиста. К таким механизмам можно отнести элементы целеполагания и целедостижения, а также ценностные ориентации субъектов социальной деятельности. Среди последних наше внимание привлекла динамика изменения поведенческой ориентации в основных сферах жизнедеятельности будущего специалиста к числу которых относятся социально-политические, экономические, национально-государственные, общеэтические ориентации, межпоколенческие традиции.

Pishulina O.N. Changing the behavioral orientation of personality in conditions of cultural transformation.

The dissertation is submitted to the degree of candidate of sociological sciences on speciality 22.00.06 - Sociology of culture, science and education, Kharkov State University, 1996.

The dissertation is presented as manuscript and is analyzing the behavioral orientation as a certain aspect of the culture characterizing the stage of historical and cultural development. Nowadays the formation of personality is being carried out in difficult conditions of societal crisis. This crisis is being accompanied by the processes of globalization, unification and interdiffusion of various cultures. Within the spectrum of individual indicators the most important is the mechanism of

formation of professional's personality. These mechanisms are the following: elements of goals' achievement and goals' setting; and attitudes and values of social activity subjects. Among other most interesting mechanisms we should pay close attention to social, political, economical, national, and ethnical orientations as well as inter-jenerations traditions.

Ключові слова: глобальні зміни культури, орієнтація поведінки, цілераціональна поведінка, цінніснараціональна поведінка, ідентифікація, амбівалентність

440663

